

RAZSTAVE

KELTI IN EVROPA 92

Po odkritju starega mediteranskega sveta s predstavitvijo Feničanov leta 1988 je Fiatova Palazzo Grassi v Benetkah pripravila še eno arheološko razstavo evropskega pomena, tokrat o Keltih. Pod vodstvom več vodilnih evropskih keltologov je okrog 200 muzejev iz 24 držav (tudi šest slovenskih institucij) posodilo organizatorjem več kot 2200 predmetov. Ta ogromna razstava je bila javnosti na ogled od marca do decembra 1991, trajno pa je zapisana v zares obsežnem katalogu-priročniku (795 strani) milanske založbe Bompiani.

Sočasno so keltske dragocenosti predstavili tudi Švicarji: »Zlato Helvetov« je v Zürichu in nato še nekaterih švicarskih mestih počastilo 700-letnico konfederacije.¹ Pri nas pa je Pokrajinski muzej Celje v času Svetovnega slovenskega kongresa razstavil keltsko gradivo z zadnjih raziskovanj na Celjskem.²

Zakaj prav Kelti v Benetkah? Podnaslov razstave je bil »Prva Evropa« in cilj odkritje starega evropskega sveta – tiste prve, po antičnih avtorjih historično dokazane »panevske kulture«, ki so ji Kelti neprostovoljen in nezaveden skupni imenovalci. Tu se arheologija spogleduje s politiko: »Ta razstava je priznanje tako novi Evropi, ki se ne more uresničiti brez vsestranskega zavedanja o svoji enotnosti, kakor tudi dejstvu, da današnja Evropa poleg rimskih in krščanskih izvorov sledi svoje korenine v keltski dediščini . . .«³

Razstavljeno arheološko gradivo je res obseglo skoraj vso Staro celino: od začetkov prepoznavne keltske kulture sredi 1. tisočletja pr. n. št. v pokrajinah severno od Alp prek selitev razno-terih plemen v Italijo, v poznejšo Galijo, na Britansko otočje in Iberski polotok ter čez Balkan celo v Malo Azijo – pol tisočletja nastajanja, ekspanzije in zorenja vse do rimske nadvlade v 1. stoletju starega štetja. S posredovanjem irskih misijonarjev je keltska dediščina povezala prazgodovinsko kulturo z evropsko krščansko civilizacijo, na severozahodnih robovih tedanje ekumene pa se je v živem jeziku in izročilu ohranila vse do danes. Vendar je naše vedenje o njej predvsem zaslu- ga arheologije. Zato je bila razstava tudi svojevrsten obračun te stroke v evropskem merilu: zbrala je skoraj vse pomembne keltske predmete in ob tem povzela doseženo znanje v enciklopedično zasnovanem katalogu, ki je izšel v italijanščini, angleščini in francoščini. Katalog obsega vrsto odličnih in bogato ilustriranih sintetičnih člankov priznanih strokovnjakov o splošnih in specialnih temah (nas je zastopal Dragan Božič s prispevkom o Tavrskih), kataloški del, indeks zastopanih najdišč in temeljito bibliografijo.

Koncept razstave je bil celovito prikazati Kelte. Kronološki pregled kulturno-zgodovinskega razvoja je dopolnjevala predstavitev posameznih pokrajin in posebnih tem. Tako smo med gradivom iz poznohalštatskih knežjih grobov – zemljenih gomil iz 6. in 5. stoletja lahko občudovali bronasto posodje in pivske rogove za obredne bankete, pa rekonstruiran kulturni voz iz Vixa ob Seni ter iskali v njih vplive mediteranskega sveta. Predmeti že izoblikovane latenske kulture 5. in 4. stoletja, največ železno orožje in orodje, bronast nakit in okrasje z vložnimi koralami, emajlom in drobnimi amuleti ter na lončarskem vretenu izdelana lončenina pa izhajajo večinoma iz planih grobišč. Poleg grških in etruščanskih vplivov razvijajo svoj umetnostni izraz, prepoznaven v skrivnostno izraženih maskah ljudi, živali in mitičnih bitij. Napovedujejo obdobje največje ekspanzije keltskih plemen – čas 4. in 3. stoletja, ko so ta premagala Etrurce in se bojevala z Rimljani, ko so napadla grške Delfe, na azijski celini ustanovila Galacijo in bila poražena pri Pergamu. To je čas vojščakov. Dolgi železni meči z okrašenimi nožnicami, bodala in sulice, ščitne grbe in svečane čelade, npr. tista iz Agrisa v Franciji, pa bronaste falere, pasne sponse in verige, so prav tako najdbe iz grobov, pogosto ritualno zvite oz. uničene ter okrašene s fantazijskimi rastlinskimi vzorci.

Keltski vsakdan najboljše izpričujejo oppida, skrbno utrjeni protourbani centri, ki so značilni za konec 2. in 1. stoletja pr. n. št. Lahko so bili zelo veliki (bavarski Manching je meril kar 380 hektarov) in so ob stiskah nudili zavetje prebivalstvu iz okoliških vasi in kmetij, sicer pa so bili z »ulicami« in »trgi« razdeljeni v stanovanjske, upravne, verske in proizvodne četrti. Izkopani predmeti, posebno orodja, surovine in polizdelki, dokazujejo obstoj vsakovrstnih delavnic, npr. metalurških, tkalskih, steklarskih, lončarskih in kolarskih, medtem ko natančne uteži, zdravniški instrumenti in kamni z napisi v grškem alfabetu kažejo visoko raven tedanjega življenja. Funkcionalna organizacija oppida in trgovski pomen, ki ga razkrivajo tudi najdbe v zlatu, srebru, elektronu in bronu ko-

¹ Prim. Christian von Faber Castell, *Keltische Kostbarkeiten aus der Schweiz, Weltkunst, Heft 7*, 1. April 1991, 1038–1040.

² Darja Pirkmajer, *Kelti na Celjskem, katalog razstave, Celje 1991*.

³ Feliciano Benvenuti, uvod v katalog, *The Celts, Milano 1991*.

vanih keltskih novcev (tem je bila posvečena še posebna soba), sta povezovala razvito keltsko družbo teh naselij z italjskim in grškim svetom. Omogočala sta kulturne in materialne izmenjave vse do zatona v času Cezarjeve okupacije Galije, vdorov Dačanov in Germanov ter Avgustovih operacij ob Renu oz. v Alpah.

Takšen *curriculum vitae* posameznika in družbe so dopolnili prikazi izbranih dežel. Italijansko gradivo je pokazalo mešanje določenih keltskih plemen tako z italjskimi kulturami kot z grštvom. V grobovih Bojev so našli etruščanske bronaste vrče, Senonom je bila všeč grška figuralna keramika, srebrni kiliksi in skifosi, Cenomani pa so se z Veneti tudi etnično povezali v skupno kulturo, kar med drugim ponazarjajo kamnite krogle s področja Padove z vpisanimi imeni. A povsod je najti keltski element: njihovo orožje.

Podonavski Kelti so pomembni zaradi trgovskih in drugih vezi z vzhodom, posebno s Skiti in Tračani. Ti stiki so vidni v nekaterih stilističnih potezah reprezentančnega nakita, npr. v živalskih motivih in simbolni ornamentiki ovratnic-torques in ritonov (spomnimo se razstave o Tračanih v Benetkah leta 1988!). V 3. in 2. stoletju so važno vlogo na Balkanu igrali Skordiski, po zgodovinskih in arheoloških preostankih sodeč mešanica dominantnih keltskih ter panonskih in ilirskih plemen. Videli smo njihovo orožje, dačansko vplivan nakit in keramiko, posebno kantarose. Ti so nasploh značilni za vzhodne Kelte – na razstavi jih je zastopal tudi novomeški primerek. Skordiski so bili v tesnih stikih s Tračani, predvsem plemenom Triballoi, kakor nam kažejo grobovi iz severozahodne Bolgarije in pisani viri. Prav oni naj bi izdelali enkratni srebrni kotel iz danskega Gundestrupa, v očitnem traškem stilu in načinu izdelave, a hkrati prepoznavno keltski s svojimi fantastičnimi prizori božanstev, nestvorov in obredij. Med podonavskim gradivom omenimo še izstopajoči »poglavarski grob« iz romunskega Ciumentija s čelado, ki jo krasi ptica roparica s prhutajočimi krili.

Odprtje razstave so bili Kelti z Iberskega polotoka. Ob paralelnih vplivih domačih ljudstev, Ibercev in Tartežanov, pa v stikih z drugimi kulturami, to je s Feničani, Kartažani, Grki in končno Rimljani, so sicer obdržali mnoge, splošno keltske značilnosti. Izoblikovali pa so samosvojo materialno kulturo, ki jo poleg pogrebnih običajev (dosledno kremiranje), značilnega orožja (kratki meči in okrogli ščiti) in nakita (fibule z dvodelno peresovino) najmočnejše razkrivata monumentalna kamnita plastika in poslikana keramika iz Numancije.

Bogato so bili predstavljeni Kelti z Britanskega otočja. Občudovanja vredne so v insularnem stilu okrašene nožnice mečev in bronasti ščitki, zlate ovratnice in s šestilom narejeni ornament okroglih zrcal, izjemne irske bronaste trobente, pa emajlirane predrte ploščice in paradni ščit iz Temze pri Batterseaju. Od tod naprej je umetnost in s tem zgodovina Otoških Keltov ubrala dvojno pot. V Angliji se je morala prilagoditi romanizaciji in se je v zgodnjem srednjem veku pogermanila, na odmaknjem Irskem pa je ohranila svojo kulturno identiteto, kakor nam to kažejo npr. zlato-srebrne zaponke ali igle z zoomorfnimi glavicami. To dediščino, obogateno s krščanstvom in stiki z germanskim svetom, so, zdaj vtakano v podobe srednjeveških rokopisov in relikviarjev, prevzeli irski misijonarji in jo ponesli v monastično Evropo.

In vendar vsi ti, v mnogočem sorodni in med seboj povezani posamezni segmenti nikdar niso mogli tvoriti celote. Keltski laten ni bil sposoben ustanoviti imperija v smislu stabilne ali celo etnično enotne države. S svojimi ekonomskimi, umetnostnimi in tudi socialnimi dosežki pa je vse-kakor močno zaznamoval evropsko civilizacijo. Predvsem je v severnih predelih celine uvedel železo v vsakdanjo uporabo. Kelt je izdelal železen lemež in druga poljedelska pa rokodelska orodja, iznašel brezšivna železna platišča koles in za boj verižne oklepe, prvi je podkoval konja. Bron in z njim kositer sta izgubila nekdanji pomen.

Tisto pa, kar najlepše poveže raznoliki keltski svet, je njihova umetnost. Zato je bil center razstave pravzaprav dvorana št. 6 s kamnitim cipusom-omfalosom: zeleni druidski gozd z drevesi-valji, v katerih so se skozi navadno šipo na eni in povečevalo na drugi strani bleščali keltski umetnostni zakladi, zbrani z najdišč po vsej Evropi. Najodličnejše so bile značilne zlate ovratnice-torques, statusni simbol in tudi okras bogov, npr. tista iz Vixa s krilatim konjičkom. Potem minuciozno izdelane zapetnice, obroči, pasne sponne in ovratnice iz plemenitih kovin, lahko z vložnimi koralami, brezčasno prefinjene in neredko bahaške. In robustne orehaste nanožnice iz davno potemnelega bronu. V zlatu okovani pivski rogovi in dragocene kovinske posode . . . A tudi navadnejši eksponati: drobne zaponke z demonsko glavo, bronaste ploščice z vozov in konjske oprave, glinaste posode z geometrijskim okrasom . . . Kdo bi naštel!

V vseh teh predmetih zaslutimo izvorno keltsko dožemanje življenja: nenehno prepletanje občutka za krasoto s spiritualnim in religioznim, spajanje realnega in irealnega, zavestnega in podzavestnega. Občutimo veselje nad človeškim in strah pred božjim: »samo da nam nebo ne bi padlo na glavo . . .«

Keltski bogovi in božanstva, pravzaprav upodobitve, ki si jih tako razlagamo, ostajajo za nas skrivnostni. Zapisani so bili v ustni tradiciji vsevedov-druidov in po antičnih avtorjih sporočeni skoraj le z imeni: Lug, Teutates, Esus in Taranis, Brigid in Epona ter stotine drugih. Lesena soha iz Ženevskega jezera, kamnita brkata glava z ovratnico iz čeških Mšeckih Žehrovc in bronasta statua

s prekrizanimi jelenjimi nogami iz francoskega Bouraya kažejo le majhen del kompleksnega sveta plemenskih bogov, lokalnih, pogosto predkeltskih božanstev in različnih kultov, ki so nastajali poleg velikih vsekeltskih bogov. Darovane so jim bile dragocene votivne najdbe in deli vojnega plena, posebno obredno zvito in zlomljeno orožje. Ti predmeti so bili večinoma zakopani ali potopljani na svetih krajih, arheologi pa so jih našli tudi v redkih odkritih svetiščih, npr. v Gour-nayu. V Roquepertuseu, prav tako v Franciji, so odkrili sledove drugačnega obreda, kulta »odrezanih glav«, ki ga poleg antičnih piscev izpričujejo srebrne falere iz italijanskega Manerbia. Na razstavi nas je keltski panteon opazoval še z ročajev vrčev, okrasnih ploščic, ovratnic, novcev, in bil prisoten v podobah mitičnih živali, spremljevalk oz. metamorfoz nekaterih božanstev. Merjasec, oven, jelen, vran in žerjav iz temnih, vlažnih gozdov, pa stvori kakor konj s človeškim obrazom in oni, ki jih je navdihoval tudi sredozemski svet, izkazujejo tesno povezanost Keltov z naravo. V njej, se zdi, ni bilo strogih meja med človeškim, božanskim in živalskim, ne med trenutkom in večnostjo, ki jo je Keltom meril zapleten solarnolunarni koledar, ohranjen na bronasti plošči iz Colignya v Franciji.

Tak kalejdoskop keltskih starin, ki ga je povprečni obiskovalec odvrtil v kakih dveh urah (je kdo zdržal več?), je potrdil uspešnost velikih, tržno usmerjenih razstav beneškega tipa. Ljudi se je trlo, poleg kataloga, plakatov in razglednic smo lahko kupili še različne kopije predmetov in spominke s keltskimi motivi oz. z likom Asterixa, od priponk, majic, glavnikov in kravat do igralnih kart, torbic in videokaset. To je bila največja razstava o Keltih doslej in kvantitativno skoraj nepresegljiva. Vendar jo ponoven sprehod po skupno 27 sobah pokaže še v drugačni luči.

Gre za standardno beneško razstavo v dobri maniri italijanskega umetnostnozgodovinsko usmerjenega kolekcinarstva. Po kvaliteti in vseobsežnosti ni sledila odličnemu katalogu (so avtorji člankov in postavljalci sploh sodelovali?) in ji je kljub referencam antičnih piscev primanjkovalo celovitosti in predvsem analitičnosti.

Predmetov je bilo preveč. Premnoge vitrine so bile natlačene, v drugih so se posamezni eksponati kar »izgubili«. Ponekod je motila nesistematična tematska razporeditev. V eni od vitrin smo npr. videli raznorodno gradivo s petih najdišč, odkritih v štirih pokrajinah, ki je pripadalo trem grobnim in dvem depojskim najdbam (soba 5, katalog št. 46–50). In pri tem ni šlo za komparacijo. Predmeti sami so bili pogosto slabo označeni (celo brez kataloških števil) in smo morali njim pripadajoč opis poiskati v nepriročnem katalogu. Stene v temnozeleni »keltski« barvi so bile porisane s citati antičnih historiografov ter s figurami in okrasom z eksponatov. Dobro je bilo narisano orožje, npr. ščiti, meči, čelade, in tehnike kovanja denarja, slabo pa življenje oppida, noša ali npr. tumuli.⁴ Uspeli sta dve »posebni instalaciji«: zlata ladja iz irskega Broughterja (sicer ena redkih kopij), izgubljena v svetem hrastovem gaju (zaman smo oprezali za kakim druidom, ki bi nabiral omelo). In kotel iz Gundestrupa, med stenami, polepljenimi z odmevi iz poznejših dob, vse do filmov, stripov in cigaret. Rekonstrukcij razen voza iz Vixa ni bilo, aerofoto-posnetkov tudi ne, premalo je bilo zemljevidov, preglednic in kart razprostranjenosti. Vendar bi lahko dobro predstavile trgovske poti z značilnimi artikli svoje dobe, rudišča, razširjenost specifičnih predmetov ali posamezna keltska plemena ter toponime. Slabo so bili pojasnjeni nekateri osnovni pojmi: odkod so prišli Kelti, odkod izhaja njihovo ime, kdo so bili druidi itd. Eksponati naj bi torej govorili sami zase . . . Dopolnjevala jih je multivizija (nič posebnega) in IBM-ovi računalniki.

Interpretiranje materialne kulture nas ni zadovoljilo. Vzemimo le pogrebne navade Keltov, ki jih je dokumentirala večina razstavljenega gradiva. Grobnih celot, ki bi bile podrobno prikazane, ni bilo, razen redkih, npr. bogate grobnice poromanjenega Kelta iz Göbblingen-Nospelta v Luksemburgu. Tako žal ni bilo mogoče ne horizontalno (v prostoru) ne vertikalno (v času) nazorno primerjanje. Zakaj ni bilo predstavljeno kako veliko grobišče, npr. tisto iz Wederatha pri Trierju, ki ga Nemci raziskujejo že 35 let? Izjemno je zato, ker s 7 gomilami, 2500 žganimi in 15 skeletnimi grobovi, s 500 pepelišči in 300 drugimi grobnimi strukturami ponuja izjemen vpogled v pogrebne običaje keltskih Treverov od srednjega latena (4. stol. pr. n. št.) do ustanovitve rimskega vicusa Belginuma v avgustejskem času in vse do pozne rimske dobe (4. stol. n. št.). Zlata je bilo v vsej gori izkopanega materiala res zelo malo, zato pa so se ohranile keltske in rimskodobne poti in ceste ter pokopališčne meje. Preostala so zažigališča s sledovi žrtvovanj, kamni, ki so vidno označevali grobove, fragmenti nagrobnih spomenikov: torej tudi nadzemeljski del pokopališča. Grobovi, »zrcala življenja«, tako odkrivajo kontinuiteto in spremembe v pogrebnih običajih in pojmovanjih ljudi, v stopnji tehnološkega znanja, obrti in trgovine, v socialni in demografski strukturi, v etnosu, v odnosu med mestom in podeželjem v rimski dobi oz. med keltsko prazgodovino in rimsko antiko nasploh.⁵

Beneška razstava v nasprotju s katalogom v bistvu ni izpostavila oz. obravnavala problematike – kar je škoda. Morala bi vsaj osvetliti dve centralni temi evropske prazgodovine: vprašanje etnosov in vprašanje elit, seveda glede na ohranjeno materialno kulturo. Kaj je »keltski« okus in kaj

⁴ Prim. Jörg Biel, *Treasure from a Celtic Tomb*, National Geographic, Vol. 157, No. 3, March 1980, 430 s, in Merle Severy, *The Celts*, National Geographic, Vol. 151, No. 5, May 1977, passim.

⁵ Prim. Alfred Haffner et al., *Gräber – Spiegel des Lebens, Zum Totenbrauchtum der Kelten und Römer am Beispiel des Treverer-Gräberfeldes Wederath-Belginum, Mainz 1989.*

»keltski svet«? Kakšen je bil odnos Keltov do Ilirov, Venetov ali npr. Germanov? So bili Kelti le vrhnji sloj latenske družbe? Ob tem bi se razstava morala dotakniti še odnosa zgodovina – zgodovinopisje oz. tistih predstav in interpretacij preteklosti izpod peres antičnih piscev, ki jih Monique Clavel-Levêque imenuje rimska propaganda in ki so v mnogočem naravnale zahodno misel vse do praga 21. stoletja.⁶ Ne moti toliko, da je vprašanje romanizacije le obrobno prikazano. Imperializem Rima je končno viden v klasičnih delih, npr. Galski vojni, v kateri se Cezar hvali, da je v osmih letih »pacificiranja« Galijske s svojimi legijami pobil 1,192.000 mož, žena in otrok. Antikeltsko propagando dokazujejo Atalovi »umirajoči Galci« ali friz iz Civitalbe. Vse shrljivo privlačne zgodbe o rezanju glav in človeških žrtvah se navezujejo na rimsko manipuliranje s strukturalnimi antagonizmi, kot so mesto – podeželje z gozdom, simbolom galske filozofije (civilizacija – barbarstvo), ali vojna – mir (»furor Celticus« – »pax Romana«). Tudi usoda Galca Vercingetorixa, poraženca iz Alesia, ki ga je Cezar kot divjo zver vlačil po rimskem Forumu, ali icenske kneginje Boudike, ki je ob dokončnem zlomu svojega ljudstva izpila strup, Italijanom ni privlačna tema. Pomembna je Evropa!

V kolikšni meri je torej »Prva Evropa« Keltov konstrukt? Smo z Langobardi leta 1990 potrdili pojem »Alpe-Adria« in s Kelti leta 1991 pojem »Evropa 92«? Keltski »talilni lonec« evropske prazgodovine ali stara Evropa ljudstev, plemen in kultur? Združene države Evrope ali multikulturalna Evropa narodov in regij?

Preveč politike in premalo avtorefleksije: medtem ko smo v Palazzo Grassi spoštljivo občudovali strogo in visoko zavarovane predmete – dediščino stare Evrope, se je nova rojevala in umirala v krvi in plamenih tu čisto blizu – na Hrvaškem.

Tomaz Naberjok

⁶ Prim. Monique Clavel-Levêque, *Puzzle Gaulois: Les Gaules in mémoire. Images, textes, histoire*, Paris 1989.